

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО І ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Важливе місце в історії Української революції займає Вільне козацтво – національні добровольчі військово-міліцейські з'єднання, які були створені для захисту держави та охорони правопорядку в Україні. Перший кіш Вільного козацтва сформовано у квітні 1917 р. у Звенигородському повіті на Київщині, а через декілька місяців аналогічні підрозділи існували в Бердичівському, Борзнянському, Київському, Канівському, Ніжинському, Черкаському та Уманському повітах. Вільнокозацькі відділи створювалися за територіальним принципом з національно свідомих селян і робітників. У серпні – вересні 1917 р. цей рух набув значного поширення на Київщині, Катеринославщині, Полтавщині, Чернігівщині, Херсонщині та Кубані.

Історії Вільного козацтва присвячено велику кількість наукових та науково-популярних праць. Однак ще й сьогодні відсутні історіографічні праці, де б було узагальнено доробок українських науковців з історії виникнення, функціонування та згортання діяльності вільнокозацьких підрозділів. У цій статті здійснено спробу ліквідувати прогалину в українській історіографії. Актуальності цієї наукової роботи сприяє також й прагнення керівництва України відродити історико-культурні та господарські традиції українського козацтва¹.

Використовуючи найновіші у вітчизняній науці класифікаційні схеми джерел з історії України,² ми можемо згрупувати наявні джерела з досліджуваної теми таким чином: документальні джерела, узагальнюючі та монографічні дослідження, матеріали наукових конференцій, довідкові та енциклопедичні видання, науково-популярна і навчальна література, рецензії, критико-бібліографічні видання з досліджуваної проблеми, мемуари, спогади, біографії, українська та зарубіжна періодика, публіцистика.

За ідейним спрямуванням історіографію Вільного козацтва ми можемо поділити та такі групи: зарубіжна українська революційно-демократична історіографія (Унеерівська), зарубіжна українська консервативно-ліберальна (прогетманська) історіографія, зарубіжна українська історіографія прихильників Українського

національного козачого товариства (УНАКОТО) та українська радянська історіографія.

Перші публікації, присвячені вільнокозацькій тематиці, побачили світ у 1918 р. Це були “Постанови 1-го Всеукраїнського козацького з’їзду у м. Чигирині на Київщині”³. Цей форум Вільного козацтва проходив у славетному місті Чигирині з 3 по 6 жовтня 1917 р. На нього прибуло 200 делегатів від 60 тисяч козаків України.

Представники зарубіжної української революційно-демократичної історіографії розпочали дослідження вільнокозацької тематики на початку 1920-х рр. Першими її дослідниками були активні учасники Української революції В. Винниченко, П. Христюк, І. Мазепа та інші. Вони окремо не висвітлювали історію Вільного козацтва, а лише розкрили деякі проблеми з його історії. Зокрема, В. Винниченко вважав, що Вільне козацтво виникло цілком природним шляхом. На думку відомого політика: “Найбільш свідомий, – політично й національно, – елемент села брав на себе завдання охорони порядку й ладу в своїй околиці. Особливо цей вид самооборони населення розвинувся в прифронтівій смузі, де найбільше було дезертирства й грабіжництва”⁴.

На противагу В. Винниченку, який розглядає загальні проблеми історії Вільного козацтва, І. Мазепа акцентує свою увагу на деяких питаннях діяльності вільнокозацьких підрозділів на Катеринославщині. Проблеми виникнення та діяльності розглядає також і М. Шаповал⁵.

П. Христюк негативно оцінював створення та діяльність вільнокозацьких загонів. Він вважав, що Генеральна козацька рада не надала реальної допомоги українському уряду. На думку одного із лідерів Центральної Ради та українського уряду, Скоропадський “всею душею хотів аби московські большевики розбили військо Центральної Ради і знесли саму Раду”⁶.

Перші спеціальні дослідження з вільнокозацької тематики розпочинаються на початку 1920-х рр. Зростанню такої зацікавленості сприяли об’єктивні причини. Адже у 1920 р. в Берліні виникло Українське національне козацьке товариство (УНАКОТО), яке очолив І. Полтавець-Остриця. Нова організація тяжіла до програмних положень італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму. З перших днів свого існування УНАКОТО прагнуло стати єдиним спадкоємцем вільнокозацького руху в Україні.

Формуючи власну програму, товариство прагнуло обґрунтувати важливість участі членів УНАКОТО у створенні та в діяльності Вільного козацтва.

Втілити в життя ці завдання здійснив спробу О. Бантиш-Каменський у історичному нарисі “До історії козацького руху на Україні в 1917 – 1918 роках”⁷, який був надрукований у 1923 р. в мюнхенському видавництві організації “Український козак”. Зазначений нарис має як позитивні, так і негативні риси. До позитивних сторін нарису можемо віднести те, що це перша в українській історіографії робота з історії Вільного козацтва, в якій використано широке коло джерел. До негативних рис цієї роботи відносять те, що її автор доводив нібито національний козацький рух заклав основи українського фашизму. Поряд з цим, в нарисі ідеалізовано роль І. Полтавця-Острияниці в створенні та діяльності Вільного козацтва.

О. Бантиш-Каменський акцентує увагу на особливостях створення та діяльності Вільного козацтва. Він розкрив ставлення Центральної Ради та українського уряду на чолі з В. Винниченком до нової організації. Завдяки названому досліднику в зарубіжній історіографії утверджується точка зору, що суспільно-політична діяльність Центральної Ради та її соціально-економічна політика призвели до протистояння Ради з Вільним козацтвом. Друга теза, що набуває значного поширення завдяки Бантиш-Каменському, це твердження про багатотисячні вільнокозацькі підрозділи, якими керувала Генеральна рада⁸.

У праці Бантиш-Каменського стверджувалося, що негативне ставлення українського уряду до вільнокозацьких загонів та його ліквідаційні заходи весною 1918 р. змусили Вільне козацтво перейти на антиурядові позиції. За словами дослідника, у березні 1918 р. Генеральна козацька рада, маючи у своєму розпорядженні 76 тисяч організованого Вільного козацтва, висунула ультимативні вимоги Центральній Раді припинити роззброєння, погрожуючи підняти повстання. Поряд з цим, він доводив, що Генеральна козацька рада ухвалила почати переговори з німецьким командуванням щодо можливості підготовки зміни державної влади в Україні⁹.

На початку 1920-х рр. вільнокозацьку проблематику досліджує й А. Жук¹.

Його розвідка “Вільне козацтво” була надрукована в 1923 р. у журналі “Український скиталець”. Заслугою автора слід вва-

жати те, що він проаналізував значне коло джерел з вільнокозачої проблематики. Це, впершу чергу, стосується мемуарної літератури та періодичної преси 1917 – 1918 рр. Позитивним у цій роботі стало також те, що автор уникає категоричних висновків та чітко визначає коло найважливіших наукових проблем дослідження. А. Жук зосередив свою увагу на дослідженні основних етапів виникнення та становлення Вільного козацтва. Він був першим, хто здійснив спробу детально проаналізувати створення та діяльність не лише селянських загонів Вільного козацтва, але й робітничих вільнокозачих підрозділів.

Еволюційний шлях Вільного козацтва від виконання функцій правової охорони до одного із борців за українську державність прагнув показати Р. Борис у своїй роботі “Вільне козацтво. Ідея озброєного народу”². Рисою цієї праці слід вважати прагнення автора приділити увагу участі вільнокозачих загонів у повстанському русі 1918 р.

Історію становлення та розвитку вільнокозачого руху у Звенигородщині розкрив О. Доценко. Його історичний нарис “Історія Звенигородського коша Вільного козацтва”³ має описовий характер та майже повністю повторює висновки спогадів Ю. Тютюника⁴.

Значна частина спогадів Ю. Тютюника присвячена історії виникнення вільнокозачих підрозділів України та становленню Звенигородського коша Вільного козацтва, який він тривалий час очолював. У роботі проаналізовано основні рішення Першого звенигородського повітового з’їзду представників

Вільного козацтва, який проходив у першій половині 1917 р. Автор акцентує свою увагу на тому, що головними завданнями нової організації було визнано:

“1. Вільне козацтво організовується для оборони вольностей українського народу та охорони ладу.

2. Вільне козацтво є територіальною військовою організацією, в яку мають право вступати громадяни повіту не молодші вісімнадцяти років”⁵.

Ю. Тютюник розкрив хід виборів керівних органів нової військово-міліцейської організації України та причини обрання кошовим отаманом Звенигородського коша Вільного козацтва С. Гризла. Автор цього історичного нариса акцентував увагу на ставленні до нової організації лідерів Центральної Ради та політичних партій

України. Зокрема, він доводив, що тривалий час лідери Центральної Ради не мали чіткої позиції щодо нової політичної сили в Україні. Поряд з цим, він звертає увагу на різко негативне ставлення до виникнення Вільного козацтва російських та єврейських політичних партій України⁶.

Висвітлюючи роботу Першого Всеукраїнського козацького з'їзду у Чигирині, Ю. Тютюник допустився ряду помилок. Серед яких найпомітнішою можна вважати його твердження, що Павло Скоропадський разом зі своїм штабом прибув на цей вільнокозацький форум. Саме його присутність на з'їзді сприяла обранню генерала П. Скоропадського наказним отаманом Вільного козацтва, а його ад'ютанта В. Кочубея – генеральним писарем⁷.

Автор цього історичного нарису намагається дати чітку відповідь на запитання, чому Вільне козацтво не виступило на захист Української Народної Республіки, Центральної Ради та національного уряду від більшовицької навали. На думку Ю. Тютюника, такий стан справ був зумовлений рішенням Звенигородського козацтва боротися проти російської навали в своєму рідному повіті⁸.

У роботі Ю. Тютюника ми знаходимо також відповідь на запитання, де перебував генерал П. Скоропадський під час захоплення більшовиками Києва та значної частини України (січень – лютий 1918 р.). Адже про це замовчує у своїх спогадах не лише гетьман П. Скоропадський, а також й переважна більшість істориків. За твердженням Ю. Тютюника, лідери Вільного козацтва П. Скоропадський, В. Кедровський та М. Шинкар втекли із Києва та переховувалися на Звенигородщині. Саме вільнокозацькі підрозділи Звенигородщини, з якими мушили рахуватися червоні загони Муравйова, захистили їх від більшовицьких репресій⁹.

Значну увагу Ю. Тютюник приділяє ставленню вільнокозацьких підрозділів Київщини до рішення керівництва УНР розпустити Вільне козацтво, а також реакції вільних козаків на гетьманський переворот в Україні 29 квітня 1918 р. Ініціатором та натхненником рішення про розпуск Вільного козацтва він вважав командування окупаційних військ. Тютюник довів, що переважна більшість підрозділів Вільного козацтва негативно сприйняла державний переворот в Україні. Завдяки активним діям керівництва вільнокозацьких підрозділів Звенигородщини вдалося роздати селянам значні запаси зброї, яку останні сховали.

Каральні дії німецьких та австро-угорських військ проти селян України, безчинства та контрибуції з боку поміщиків спричинилися до стихійного антигетьманського селянського повстання в багатьох регіонах України. Найбільш масового характеру воно набрало на Звенигородщині завдяки активній участі у ньому Вільного козацтва. Очолювали значну частину повстанських загонів на Київщині керівники вільнокозачих підрозділів. Кошовий отаман вільнокозачих підрозділів Звенигородщини Ю. Тютюник намагався за допомогою гетьмана П. Скоропадського припинити безчинства німців та поміщиків на селі. Однак зустріч із гетьманом не вирішили питань, які поставив перед ним повітовий кошовий отаман. Тому останній дуже швидко приєднався до повстання на Звенигородщині¹⁰.

Між двома світовими війнами питання зі створення та діяльності Вільного козацтва порушують і дослідники національної військової історії З. Стефанів, О. Удовиченко та інші¹¹. Найбільш докладно ці проблеми розглядають автори "Історії українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)"¹². У цій роботі є ряд положень, які викликають певний сумнів. Перш за все, це твердження авторів, що Генеральний секретаріат бачив у Вільному козацтві засіб охорони ладу і спокою та ставився до нього з великою увагою¹³. Значна ж частина цієї праці, присвяченої Вільному козацтву, має описовий характер. Автори не дають чіткої відповіді на запитання, чому саме генерала П. Скоропадського обрали наказним отаманом Вільного козацтва. Не з'ясованими залишаються також причини участі вільнокозачих підрозділів в антигетьманських повстаннях.

У 1920 – 30-х рр. досліджувати вільнокозацьку тематику розпочинають також й представники зарубіжної української консервативно-ліберальної історіографії. Започаткували цей напрям спогади гетьмана П. Скоропадського та роботи відомого українського історика Д. Дорошенка.

Значну частину цій проблемі присвячує П. Скоропадський у своїх "Спогадах". Він однозначно стверджує, що не мав ніякого відношення до створення цієї військово-міліцейської організації, а про обрання його отаманом Вільного козацтва дізнався 6 жовтня 1917 р. під час відвідин Генерального секретаріату. На думку П. Скоропадського, І Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва ухвалив таке рішення у зв'язку зі створення ним Українського корпусу¹⁴.

У “Спогадах” дана характеристика одного із ініціаторів створення вільнокозачих загонів Івана Полтавця-Остряницю. Гетьман оцінює його як недурну людину, українського ентузіаста, гетьманця та надзвичайно чистолюбного авантюриста¹⁵.

За твердженням гетьмана П. Скоропадського, він не лише не мав відношення до створення Вільного козацтва, але й до його діяльності у жовтні – листопаді 1917 р. Так, під час зустрічі із І. Полтавцем-Остряницею перший український генерал заявив, що поки він зайнятий створенням корпусу, то не буде втручатися у справи Вільного козацтва. Тобто протягом осені – зими 1917 р. створенням та діяльністю вільнокозачих організацій в Україні керував І. Полтавець-Остряниця та його прихильники.

У цей же період П. Скоропадський допустився значного політичного прорахунку, який згодом сам визнав. Під час виборів до Всеросійських Установчих зборів кандидатура керівника Вільного козацтва України була внесена не до списку демократичних організацій на виборах до Установчих зборів, а до Союзу земельних власників – організації поміщиків України. За переконанням генерала, це були надзвичайно легковажні дії з його боку. Згодом Скоропадський намагався довести, що таке рішення земельних власників не було далекоглядним, адже представники цієї партії не були ознайомлені із позиціями генерала в аграрному питанні. Внесення Скоропадського до списку землевласників мало негативний вплив не лише на позитивний імідж першого українського генерала, але й підірвало його авторитет у власному корпусі¹⁶.

Реально зіткнувся зі справами Вільного козацтва П. Скоропадський у середині грудня 1917 р., коли його корпус було передислоковано в район Білої Церкви та Василькова. Користуючись своїм службовим становищем, він надав посильну фінансову допомогу організаціям Вільного козацтва. Згодом у Києві генерал П. Скоропадський познайомився ще з одним активним учасником вільнокозачого руху лікарем Іваном Луценком, який на з’їзді Вільного козацтва був обраний генеральним хорунжим.

У грудні 1917 р. керівництво УНР розпочало формування власних вільнокозачих підрозділів. Тому передавши корпус Гандзюку, генерал П. Скоропадський організовує власне бюро для вербування офіцерів. На допомогу йому залучили полковника Каракуцу. Завдяки старанням Скоропадського було відкрито спеціальну інструкторську школу, яку очолив штабс-капітан Секрета. Згодом

Скоропадський взяв активну участь в організації вільнокозачих загонів на Полтавщині¹⁷

Проблеми формування та діяльності Вільного козацтва розкрив у своїх працях й відомий український історик Д. Дорошенко. Однією з основних причин виникнення цієї організації, на думку вченого, була негативна реакція певної частини українського селянства проти соціалістичної пропаганди¹⁸

Д. Дорошенко звернув увагу на те, що Генеральний секретаріат вважав Вільне козацтво панацеєю від анархії та безладдя. Однак козацтво так і не стало опорою порядку та ладу в Україні¹⁹

У 1920 – 1930-х рр. з'являються спогади керівників Вільного козацтва та активних членів цих організацій: І. Велівченка, Я. Водяного, Ю. Тютюника²⁰

Серед них особливий інтерес викликають роботи Я. Водяного. У своїх спогадах він дає характеристику одному із лідерів Вільного козацтва І. Полтавцю-Остряниці. На думку Водяного, Вільне козацтво з перших днів свого існування прагнуло підштовхнути Центральну Раду до більш рішучих кроків у будівництві української державності. Черкаський полковий отаман дає власні пояснення причин обрання П. Скоропадського наказним отаманом Вільного козацтва.

На його думку, І. Полтавець-Остряниця був не лише ініціатором такого обрання, але й активним агітатором за обрання на цю посаду генерала П. Скоропадського. Звенигородська делегація агітувала за першого українського генерала як за нащадка колишнього гетьманського роду і провідного українізатора російського війська. Саме І. Полтавець-Остряниця зробив із Скоропадського “широкого демократа і народника та заявив, що генерал П. Скоропадський ще з перших днів революції зрікся своїх маєтків на Чернігівщині в користь селян”²¹

Дослідження вільнокозачої тематики продовжили інші представники зарубіжної української консервативно-ліберальної історіографії О. Губчак, О. Думін, М. Михайлівський та інші²²

Деякі проблеми зазначеної тематики проаналізовано також і в працях представників української радянської історіографії. Правда, у їхніх працях не приділялося належної уваги цим проблемам. У переважній більшості робіт радянські історики згадували Вільне козацтво лише з негативними оцінками. На думку радянських істориків, соціальною базою Вільного козацтва було заможне ук-

раїнське селянство. Саме його Центральна Рада використовувала для придушення революційних виступів найбіднішого селянства.

Вільне козацтво, на думку радянських істориків, чинило опір будь-яким спробам командування окупаційних військ вилучати хліб у селян України. Тому інтереси заможного селянства зберегти своє майно та зернові запаси збіглися з прагненнями малоземельних та безземельних селян. Представники цієї групи вітчизняної історіографії вважали, що це було однією з основних причин ухвалення Центральною Радою рішення про розпуск Вільного козацтва²³

Серед робіт української радянської історіографії з зазначеної тематики з позитивного боку виділяються роботи І. Шабатіна та А. Горба²⁴. Зокрема, перший проаналізував діяльність Вільного козацтва у Васильківському повіті, а в роботах другого дано відомості про кількість вільнокозачих підрозділів Катеринославщини.

Проголошення у 1991 р. незалежності України зумовило відновлення уваги вчених до багатоплановості вільнокозачої тематики. Перш за все до цієї проблематики зверталися дослідники національної військової історії. Серед них особливий інтерес викликають роботи В. Солдатенка, Г. Гаврилюка, Л. Гарчевої та інших²⁵

Незважаючи на різноманітність поглядів та підходів до висвітлення проблем військового будівництва, ці автори сходяться у тому, що Вільне козацтво було невід'ємною і складовою частиною національно-визвольного руху. Помилкою Центральної Ради слід вважати недостатню увагу потенціалові Вільного козацтва.

Деякі питання виникнення вільнокозачих підрозділів розглядають у своїх роботах дослідники проблем законодавчої діяльності українських урядів та історики-біографи гетьмана Павла Скоропадського²⁶

Окремі аспекти розвитку та діяльності Вільного козацтва розглядає В. Верстюк у роботах, присвячених діяльності Центральної Ради та участі українського селянства у революційних подіях 1917 – 1918 рр.

До вільнокозачої проблематики звертаються й дослідники селянського руху. Серед них варто відзначити публікації П. Захарченка,²⁷ які присвячені селянському повстанському рухові. Дослідник проаналізував витоки, передумови та хід повстанського

руху, а також визначив роль Вільного козацтва в подіях 1918 р. на українських землях.

Вільнокозачу тематику розглядали у своїх наукових роботах М. Кравчук, Ю. Каліберда, М. Барановська, В. Голубко²⁸.

У роки незалежності з'являється перше дисертаційне дослідження з історії становлення та діяльності Вільного козацтва В. Лободаєва²⁹. Дисертант дослідив причини, витоки та історичні передумови зародження Вільного козацтва. На його думку, витоки Вільного козацтва лежать в особливостях громадсько-політичного життя України в ХІХ – на початку ХХ ст. Перша світова війна загострила соціальні та національні протиріччя у селянському середовищі та призвела до посилення антивоєнних настроїв населення. В умовах ослаблення державної влади та постійної військової небезпеки українське селянство почало виробляти власні норми регуляції громадського життя. В. Лободаєв довів, що створюючи вільнокозачі підрозділи, селянство прагнуло насамперед мати захист від наростаючого анархо-кримінального насилля.

Дослідник довів, що Вільне козацтво мало чітко виявлену національну й антипоміщицьку спрямованість. Тривалий час після свого виникнення воно не мало чітко окресленого політичного забарвлення.

Однак найбільш впливовими у вільнокозачому середовищі були представники Української партії соціалістів-революціонерів. Після розширення восени 1917 р. соціальної бази руху – появи робітничих загонів козацтва – впливати на його розвиток почала й українська соціал-демократична робітнича партія.

В. Лободаєв показав, що до осені 1917 р. Вільне козацтво не мало власного координаційного центру. У зв'язку з цим його формування набуло загально стихійного і неупорядкованого характеру. У третьому розділі цього дисертаційного дослідження – “Реорганізація Вільного козацтва та його діяльність восени” проаналізовано діяльність керівників Вільного козацтва та Генерального секретаріату щодо завершення організаційного оформлення руху. В роботі розкрито хід Першого Всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва (3 – 6 жовтня 1917 р.). На думку В. Лободаєва, з'їзд обрав керівником Генеральної Ради Вільного козацтва генерала П. Скоропадського під впливом групи звенигородських отаманів. Їх лідер І. Полтавець-Остряниця прагнув посилити вільнокозачий рух шляхом залучення до нього авторитетної особи.

Рішення цього з'їзду вкрай негативно сприйняли у Генеральному секретаріаті. Зокрема, лякали позаурядовий статус Генеральної ради та її плани щодо реорганізації влади на місцях шляхом заміни державних правоохоронців загонами козаків.

Дисертант визначив роль Вільного козацтва у боротьбі з більшовицькою агресією та з'ясував обставини занепаду вільнокозачого руху навесні 1918 р. Не можна не погодитися з твердженням автора, що вузькорегіональна спрямованість діяльності вільнокозачих підрозділів та невизнання урядом повноважень генеральної старшини зводили нанівець організаційні заходи керівництва Вільного козацтва. Не врятувала ситуацію й спроба Павла Скоропадського наприкінці грудня – на початку січня 1917 – 1918 рр. ввести єдиноначальство у Вільному козацтві шляхом заміни виборних отаманів спеціально призначеними військовими професіоналами, що також почало впроваджуватися надто пізно.

У березні 1918 р. вільнокозачий рух пішов на спад. Головними причинами цього було розпочате австро-німецькою та українською владою загальне роззброєння цивільного населення та зміна курсу національно-державної політики, що полягала у відмові від добровольчих формувань. 23 березня 1918 р. Рада народних міністрів ухвалила припинити організацію Реєстрового козацтва, а через декілька днів 5 квітня військове міністерство УНР видало наказ про загальне скасування воєнізованих козацьких загонів.

Дослідник розкрив роль Вільного козацтва у розгортанні селянсько-повстанського руху проти влади гетьмана Павла Скоропадського та австро-німецької окупаційної адміністрації.

В. Лободаєв спростував твердження про причетність Вільного козацтва до державного перевороту 29 квітня 1918 р. в Україні. Він довів, що у багатьох антиурядових виступах влітку 1918 р. керівна роль належала саме Вільному козацтву. Боротьба з окупаційними військами визначала національно-визвольну спрямованість боротьби козацтва. Діяльність Вільного козацтва надала повстансько-партизанському рухові стійкості, динамічності, бойової активності. Водночас, участь у антигетьманській боротьбі визначила й долю самого селянства. Адже масові репресивні акції гетьманського уряду та командування окупаційних військ фактично знищили останні його осередки.

Дисертант проаналізував також гетьманські проекти відродження українського козацтва. Він довів, що прихильники відрод-

ження козацтва не мали чіткої програми його відродження. Так, І. Полтавець-Остриця бачив у ньому нову загальнохліборобську політичну організацію, а гетьман Павло Скоропадський вбачав у козацтві кількісно обмежену привілейовану верству. Не можна не погодитися з В. Лободаєвим, що гетьманський універсал про відновлення козацтва, виданий 16 жовтня 1918 р. в умовах зростання опозиційних настроїв та зміни політичної ситуації, вже не міг бути реалізований достатньою мірою. Адже переважна більшість українського селянства негативно ставилася до гетьманського режиму.

У роки незалежності з'являються й перші історіографічні роботи з цієї тематики. Помітне місце серед них займають історіографічні праці Л. Радченко, В. Капелюжного та перший розділ кандидатської дисертації В. Лободаєва³⁰. В науковій роботі Л. Радченко основна увага була зосереджена на дослідженнях цієї проблематики в Україні у 1990-х рр. В. Капелюжний спробував дати загальну характеристику вільнокозачої тематики історіографії другої половини ХХ ст. Ступінь висвітлення зазначеної проблематики у мемуарній літературі проаналізували Ю. Каліберда, А. Малик та Т. Осташко³¹.

Отже, ми можемо констатувати, що в українській історіографії чітко визначено причини, витоки та історичні передумови зародження Вільного козацтва, з'ясовано особливості його організаційної структури, політичну спрямованість вільнокозачого руху, визначено роль козацтва в розгортанні селянсько-повстанського руху в Україні в 1918 р.

¹ Указ Президента України "Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва" // Військо України. – 1995. – № 1/2. – С.18.

² Джерелознавство історії України. Довідник / За ред. М. Варшавчика і Я. Калакури. – К., 1998. – С.26-27; Макарчук С.А. Писемні джерела з історії України. – Львів, 1999. – С.10–11; Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття). – К., 2000. – С.37–38; Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К., 2002 – С.101–102; Калакура Я. С. Класифікація джерел з історії України // Історичне джерелознавство. – К., 2002. – С.116–117; Капелюжний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.): Монографія – К., 2003. – С. 34–35.

³ Постанови 1-го Всеукраїнського козацького з'їзду у м. Чигирині на Київщині. – Б. м., 1918. – 9 с.

⁴ *Винниченко В.* Відродження нації (Історія української революції: марець 1917 р. – грудень 1919 р.). У 3-х частинах. – Київ – Відень, 1920. – Ч. II. – С. 52.

⁵ *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції (1917 – 1921). – В 2 томах. – Т. I. – Прага, 1942. – 212 с.; *Шаповал М.* Військо і революція. – Прага – Львів, 1923. – 24 с.

⁶ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. – Прага, 1921. – Т. I – С. 100.

⁷ *Бантиш-Каменський О.* До історії козацького руху на Україні в 1917–1918 роках. – Мюнхен, 1923. – 29 с.

⁸ Там само. – С. 16–20.

⁹ Там само. – С. 20–21.

¹ *Жук А.* Вільне козацтво // Український скиталець. – 1923. – Ч. 1 (23). – С. 56–58; – Ч. 2 (24). – С. 38–40; – Ч. 3 (25). – С. 30–32; – Ч. 4 (26). – С. 30–32; – Ч. 5 (27). – С. 49–50; – Ч. 7 (29). – С. 37–39; – Ч. 9–10 (31–32). – С. 41–43; – Ч. 19–20 (41–42). – С. 49–56; – Ч. 21–22 (43–44). – С. 41–43.

² *Борис Р.* Вільне козацтво. Ідея зброєного народу в 1917 р. в Україні. – Львів, 1934. – 34 с.

³ *Доценко О.* Історія Звенигородського коша Вільного козацтва // Історичний календар “Червоної Калини” за 1933 рік. – Львів, 1932. – С. 85–103.

⁴ *Тютюник Ю.* Революційна стихія // Дзвін. – 1991. -№ 7 – С. 84–95; Там само. – № 8. – С. 92–108.

⁵ *Тютюник Ю.* Назв. праця // Дзвін. – 1991. – № 8. – С. 97

⁶ Там само. – С. 98.

⁷ Там само. – С. 99.

⁸ Там само. – С. 99.

⁹ Там само. – С. 100.

¹⁰ Там само. – С. 101–102.

¹¹ *Стефанів З.* Українські збройні сили 1917 – 1921 рр.. – Б. м., 1947 – 118 с.; *Удовиченко О. І.* Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських збройних сил 1917 – 1921. – К., 1995. – 206 с.

¹² *Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З.* та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20 – х років ХХ ст.) / *Упорядник Б. З. Якимович.* – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.

¹³ Там само. – С. 379.

¹⁴ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917– грудень 1918.– Київ – Філадельфія, 1995. – С. 81–82.

¹⁵ Там само. – С. 82–83.

¹⁶ Там само. – С. 84–85.

¹⁷ Там само. – С. 100–102.

¹⁸ *Дорошенко Д.* Історія України. – Т. I. – С. 77–78.

¹⁹ Там само. – С. 152.

²⁰ *Велівченко І.* Вільне козацтво на охороні залізниці Корсунь – Біла Церква // За державність. – 36. 9. – Каліш, 1938. – С. 179–205; *Водяний Я.* Виступ Вільного козацтва проти москалів на ст. Вінниці // За державність. – 36. 5. – Каліш, 1935. – С. 202–206; *Водяний Я.* Українське Вільне козацтво та його з'їзд в Чигирині 3 жовтня 1917 // Літопис Червоної Калини. – 1930. – №10 –С.4–7; *Тютюник Ю.* Революційна стихія // Дзвін. – 1991. – № 8. – С.92–107.

²¹ *Водяний Я.* Українське вільне козацтво та його з'їзд в Чигирині 3 жовтня 1917 р. – С.7.

²² *Губчак О.* Гетьман Богдан Великий та гетьман Павло Відновитель // У 60-річчя відновлення Гетьманської Української держави 29 квітня Р.Б. 1918. – Торонто, 1978. – С.42–47; *Думін О.* Гетьман Павло Скоропадський як командант 1-го Українського корпусу й наказний Отаман Вільного козацтва // За велич нації. Збірка споминів і статей. – Львів, 1938. – С.32–38; *Михайлівський М.* Павло Скоропадський // Ідеї і люди визвольних змагань 1917 – 1923. – Нью-Йорк, 1968. – С.231–237.

²³ *Ястребов Ф., Іргідов А.* Два повстання київського пролетаріату (жовтень 1917 – січень 1918 рр.). – Харків, 1929. – С.99.; *Карпенко Г.* Селянський рух на Київщині за часів австро-германської окупації та гетьманщини // Літопис революції. – 1931. – № 1–2 (46–47). – С.67–91.

²⁴ *Шабатін І.* Від скинення царату до влади Рад // 1917 – 1920 роки на Білоцерківщині. – Біла Церква, 1927. – С.6–22.; *Горб А.* Червона гвардія м. Катеринославі в боротьбі за владу Рад. – Б.м., 1933. – 76 с.

²⁵ *Солдатенко В.Ф.* Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999; *Гаврилюк Г.І.* Добровольчі формування у військовій політиці УНР (січень – квітень 1918 р.) // Вісник Харківського університету. – № 401. Серія: Історія України. – Вип. 2. – Харків, 1998. – С.376–385; *Гарчева Л.Р.* Збройні сили Центральної Ради у лютому – квітні 1918 р. // Військо України. – 1993. – №8. – С.102–107.

²⁶ *Копиленко О.Л., Копиленко М.Л.* Держава і право України. 1917 – 1920. – К.,1997; *Тимощук О.В.* Охоронний апарат Української держави (квітень–грудень 1918 р.) – Харків,2000; *Пиріг Р., Проданюк Ф.* Гетьман Української Держави (Павло Скоропадський) // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.113–134.

²⁷ *Захарченко П.* Звенигородсько-Таращанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення // Історія України. – 1998. – № 7. – С.4–5; *Його ж* Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997.

²⁸ *Кравчук М.* Організаційно-правові аспекти розвитку Вільного козацтва та його роль у державотворчому процесі України // Нова політика. – 1999. – №1. – С.10–15; *Каліберда Ю.* Вільне козацтво у спогадах сучасників // Військо України. – 1997. – № 3/4. – С.48–49; *Барановська Н.М.* Вільне козацтво – національна військова опора і реальна державницька сила УНР 1917- поч. 1918 рр. // Збірка науково-методичних праць. – Львів, 1998; *Голубко В.* Змарнована сила // Наука і суспільство. – № 10–12. – С.24–26.

²⁹ *Лободаєв В.М.* Українське Вільне козацтво (1917 – 1918 рр.). Автореферат канд. дис. – К., 2001.

³⁰ *Радченко Л.О.* Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917 – 1920 років. – Харків, 1996. – 120 с.; *Капелюжний В.П.* Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.): Монографія – К., 2003. – 608 с.; *Лободаєв В.М.* Українське Вільне козацтво (1917 – 1918 рр.) Автореферат дис. канд. іст. наук. – К., 2001. – 21 с.

³¹ *Каліберда Ю.* Вільне козацтво у спогадах сучасників // Військо України. 1997. – № 3/4. – С.48–49; *Малик А.* Мемуари про формування загонів вільного козацтва у 1917 – 1918 рр. // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету. – Львів, 1999. – Вип.2. – С.135–137; *Осташко Т.С.* До історії українського вільнокозацького руху еміграції (1919 – 1945 рр.) // Історія України. – 2000. – № 45. – С.1–4.